

Марцынкевіч Вера Іванаўна
аспірант кафедры беларускай
і рускай філалогіі
Мазырскі дзяржаўны педагогічны
ўніверсітэт імя І.П. Шамякіна
г. Мазыр, Беларусь

Vera Martsynkevich
PhD Student of the Department
of Belarusian and Russian Philology
Mozyr State Pedagogical University
named after I. P. Shamyakin
Mozyr, Belarus
vera.martsinkevich@mail.ru

ДЗІЦЯ ЯК АБ'ЕКТ НАМІНАЦЫІ Ў АСПЕКЦЕ
ЛІНГВАСЭНСАРНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

CHILD AS AN OBJECT OF NOMINATION IN THE ASPECT
OF LINGUOSENSORIC RESEARCH¹

У артыкуле з пазіцыі сэнсарнай лінгвістыкі на матэрыяле беларускіх прыказак і прымавак аналізуецца лексіка тэматычнай групы “Дзіця”. Вызначаны лексіка-семантычныя групы найменняў дзяцей, растлумачана семантыка перцэптыўнай лексікі, прааналізаваны сродкі яе выражэння. У выніку даследавання прадстаўлена інтэрпрэтацыя найменняў дзяцей праз экстэрацэптыўныя адчуванні.

К л ю ч а в ы я с л о в ы: *парэміялагічныя адзінкі; семантыка ‘дзіцячае’; сэнсарныя адчуванні; перцэптыўная лексіка; моўныя сродкі рэпрэзентацыі.*

The article depicts an attempt to reveal the vocabulary of the thematic group "Child" in Belarusian proverbs and sayings from the point of view of sensory linguistics. The lexical-semantic groups of children's names are defined, the semantics of perceptual vocabulary is explained, and the means of its expression are analyzed. As a result of the study, the interpretation of children's names through exteroceptive sensations is presented.

К e y w o r d s: *paremiological units; ‘children’s’ semantics; sensory sensations; perceptual vocabulary; linguistic means of representation.*

Сэнсарная лінгвістыка – адносна новы, але ўжо даволі распрацаваны накірунак лінгвістыкі – вывучае мову перцэпцыі як сістэму вербальнай рэпрэзентацыі фізіялагічных паказчыкаў пяці органаў пачуццяў: зроку, слыху, тактыльнасці, смаку, паху. Сёння існуюць даследаванні (В. М. Грыгор’ева, Н. Л. Зыхоўская, Т. У. Краюшкіна, Л. У. Лаенка, А. В. Нагорная, І. Г. Рузін, В. К. Харчанка і іншыя), у якіх разглядаюцца спосабы славеснага абазначэння экстэрацэптыўных адчуванняў (у псіхалогіі пад экстэрацэптыўнымі прынята разумець адчуванні, якія ўзнікаюць пад уздзеяннем на рэцэптары, размешчаныя на паверхні цела).

---

¹Артыкул падрыхтаваны ў межах ДПНД “Грамадства і гуманітарная бяспека” на 2021–2025 гг. пры фінансавай падтрымцы Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь па дагаворы №1410/2021 ад 22.03.2021.

Як адзначае В. М. Грыгор’ева, “значэнне любога слова прама або ўскосна звязана з семантыкай адчуванняў, што праяўляецца ў пэўнай спалучальнасці слоў. Семантычныя сувязі з сэнсарнай сферай выяўляюцца ў любога адвольна ўзятых слова” [1, с. 9–10].

Лексічныя групы, аб’яднаныя тэмай “Дзяцінства”, станавіліся аб’ектам вывучэння не толькі лінгвістаў, але і педагогаў, псіхолагаў, гісторыкаў, літаратуразнаўцаў, фалькларыстаў, этнографікаў, сацыёлагаў і інш. Так, І. У. Паповічава адзначае, што “Словарь русских народных говоров” налічвае як мінімум 700 намінаўных адзінак лексічнай групы “Ребёнок” [2, с. 285].

Даволі заўважна прадстаўлена лексіка тэматычнай групы “Дзяцінства” ў прыказках і прымаўках, паколькі найбольш яркая рэпрэзентаваным у іх канцэптам нацыянальнай карціны свету з’яўляецца “чалавек” [3]. Сімптаматычна ў гэтай сувязі, што парэміі ў значнай ступені “адлюстроўваюць нацыянальную культуру Беларусі адзінкамі свайго лексіка-семантычнага складу” [4, с. 38]. Як паказваюць найноўшыя даследаванні, менавіта лексічныя кампаненты, асабліва “дамінантныя словы”, з’яўляюцца асноўнай аб’ектыўнай падставой для вызначэння нацыянальнай спецыфічнасці парэмій [5, с. 1015]. Лексіка займае найважнейшае месца сярод асноўных кампанентаў прыказак і прымавак як моўных адзінак [6, с. 76] дзякуючы яшчэ і таму, што ў прыказках ужываюцца, як правіла, найбольш частотныя лексічныя адзінкі [7, с. 66]. Гэта дазваляе разглядаць лексіку ў прыказках і прымаўках не толькі як адзін з моўных сродкаў іх пабудовы, але і як рэпрэзентатывы матэрыял для вывучэння разнастайных семантычных асаблівасцей розных груп лексічных адзінак агульнанароднай мовы.

Актуальнасць даследавання абумоўлена наступным: па-першае, лінгва-сэнсарны аспект дазваляе ўключыць работу ў праблемнае поле сучаснай лінгвістыкі па вывучэнні спосабаў рэпрэзентацыі перцэптыўнай лексікі ў моўных знаках; па-другое, уяўленні пра дзіця, рэпрэзентаваныя ў семантыцы парэміялагічных адзінак, належаць да важнейшых складальнікаў светапогляду носбітаў нацыянальнай культуры.

Матэрыял сабраны шляхам суцэльнай выбаркі са зборнікаў і слоўнікаў беларускіх народных прыказак, прымавак, фразем і крылатых выслоўяў. Асноўным метадам даследавання з’яўляецца апісальны, які рэалізуецца ў прыёмах інтэрпрэтацыі, класіфікацыі, сістэматызацыі матэрыялу; выкарыстаны прыёмы дэфініцыйнага, кантэкстуальнага аналізу.

Аналіз фактычнага матэрыялу дазволіў выявіць найменні дзяцей і аб’яднаць іх у наступныя лексіка-семантычныя групы (ЛСГ): 1) са значэннем нейтральнага родавага паняцця ‘дзіця’; 2) з семай ‘узрост’; 3) з семай ‘колькасць’; 4) з семай роднасных сувязей ‘сын, дачка’ (незалежна ад узросту).

Разгледзім, якімі моўнымі сродкамі рэпрэзентаваны розныя тыпы сэнсарных адчуванняў у прыкладах кожнай ЛСГ.

1. ЛСГ са значэннем нейтральнага родавага паняцця ‘дзіця (дзіцятка, дзетачкі)’. Параўнаем: *Дзіця не заплача – матка не здагадаецца; Дзе многа нянек, там дзіця без носа; Сваё дзіцятка міла; Дзіця не іголка, знойдзецца і долка.*

Як вядома, назоўнік *іголка* абазначае прадмет, здольны ўкалоць і выклікаць пры гэтым пэўныя тактыльныя адчуванні. Таму, услед за В. М. Грыгор’евай, мы можам выказаць меркаванне аб полімадальнасці семантычнага кампанента ‘востры’, у якім указаная прымета ўспрымаецца і вачыма, і скурай [1, с. 10]. Параўнаем: у кантэкстуальным акружэнні *Дзіця не іголка, знойдзецца і долка* семантычны кампанент ‘востры’ ўспрымаецца толькі вачыма, а не скурай, таму што назоўнік *іголка* набывае значэнне памеру (дзіця не маленькае). Такім чынам, у складзе выказніка *не іголка* абазначае ‘знойдзецца, не згубіцца’ [8, т. 2, с. 527].

Паколькі намінацыя *дзіця* мае значэнне ‘малалетні хлопчык або дзяўчынка (ад нараджэння да падлеткавага ўзросту)’ [8, т. 2, с. 175], да дадзенай ЛСГ аднясём найменні хлопчыка і дзяўчынкі як кампанентаў, якія складаюць родавае паняцце і дыферэнцыраваны па гendarнай прымеце. Так, абазначэнне хлопчыка – ‘дзіця або падлетак мужчынскага полу’ [8, т. 5, кн. 2, с. 202] прадстаўлена нейтральнымі найменнямі – *хлопец (хлапец), хлапчына: Расці хлапца, ды не шкадуў дубца, то выведзеш у людзі; Хмель тычынку абвівае, дзеўка хлопца абдымае*; абазначэнне дзяўчынкі – ‘дзіця або падлетак жаночага полу’ [8, т. 2, с. 183] прадстаўлена нейтральнымі найменнямі – *дзяўчына (дзеўка): Дзеўка без касы не мае красы. Гадуеш дзяўчыну – шыкуў прыну* (шыкаваць – рыхтаваць, падрыхтоўваць) [8, т. 5, кн. 2, с. 427].

У сэнсавай структуры дзеяслова *расці* выражаецца працяканне працэсу выхавання, які характарызуецца пэўнай працягласцю ў часе і завяршэнне якога часцей суадносіцца з перыядам вырастання дзіцяці – *выведзеш у людзі*. На гэтай падставе ў дадзеным кантэксце можна разглядаць дзеясловы *расці, выведзеш* як дзеясловы руху, ужытыя ў тэмпаральным значэнні. Назоўнік *дубец* выступае ў якасці сродку выхавання і ў кантэкстуальным фрагменце *не шкадуў дубца* набывае значэнне ‘біць, ударыць’, характэрнае для дзеясловаў дэструкцыі са значэннем фізічнага дзеяння, накіраванага на аб’ект. Як адзначае В. Д. Старычонак, “у працэсе дэструкцыі прысутнічаюць ініцыятар (ім можа быць чалавек ці група людзей, а таксама ўнутраныя ўмовы і прычыны, якія прывялі да змянення аб’екта) і дэфармаваны аб’ект” [9, с. 145]. У прыведзеным прыкладзе ініцыятарам выступаюць бацькі (часцей бацька), аб’ектам дэфармацыі – дзіця. Уздзеянне ініцыятара на аб’ект мэтанакіравана на вынік – вывесці ў людзі, г.зн., падрыхтаваць да самастойнага, незалежнага ад бацькоў жыцця. Таму мяркуем, што ў парэміялагічнай адзінцы адлюстравана тактыльная сфера адчуванняў.

У адпаведнасці з даследаваннямі В. Д. Старычонка, успрыманне руху як спосабу быцця з’яў фізічнага свету з’яўляецца падставай для пераносу ўяўленняў пра рух на сферу міжасобасных адносін і ўтварэння другаснага

лексіка-семантичнага варыянта ‘дзеінічаць, паводзіць сябе тым або іншым чынам’ [9, с. 73]: *Бацька нажываў горбам, а дзеткі пражылі горлам.* Так, у кантэксте *Бацька няхай ідзе араць: яго коні знаюць, а я пайду ў карчму: мяне там чакаюць* (Ці ты, бацька, ідзі араць, а я пайду ў карчму, ці я пайду ў карчму, а ты ідзі араць) выяўляюцца міжасобасныя адносіны (бацька–сын), якія выражаюць унутраны стан чалавека, яго дзеянні і ўчынкi адносна самога сябе (сын) і іншых людзей (бацька). Як бачым, у прыведзеных прыкладах такія дзеянні адлюстроўваюць дзве процілеглыя пазіцыі, выражаныя дзеясловамі стваральнай дзейнасці *араць, нажываць* і спалучэнні *пражываць горлам, ісці ў карчму ў значэнні ‘прапіваць, прагульваць’.*

Дзеясловы дакранання *абвіваць, абдымаць* таксама выступаюць семантычнымі маркёрамі **перцэптыўнай лексікі тактыльнасці** і абазначаюць уздзеянне на аб’ект без яго перамяшчэння і змянення.

А назоўнік *каса* (семантычна звязаны з саматызмам *валасы*) выступае, з аднаго боку, семантычным маркёрам **перцэптыўнай лексікі зроку**, з другога боку – знешнім паказчыкам дзявочай прыгажосці. Таму мы падтрымліваем меркаванне У. І. Коваля, што “знешняя прывабнасць належыць да ліку гendarна маркіраваных характарыстык, якія абапіраюцца на фальклорную традыцыю” [10, с. 145].

Найменні *хлопец, дзяўчына* можна разглядаць і ў іншай праекцыі, звязанай з працэсам сталення дзяцей і накіраванай на стварэнне імі ўласнай сям’і. Так, *дзяўчына* – у значэнні ‘паўналетняя незамужняя жанчына’ [8, т. 2, с. 183]: *Праходзіць Пакрова – раве дзеўка бы карова; Шчабеча дзяўчына, шчабеча – спяшыць замуж, чалавеча; У дзеўчыны жаніхоў сто адзін, а дастанецца – адзін; хлопец – у значэнні ‘малады чалавек, юнак; нежанаты мужчына’ [8, т. 5, кн. 2, с. 202]: *Хлопца за свата не пасылаюць; Здагадайся, хлопчына, чаго плача дзяўчына.**

Як сведчаць прыклады, праз сінанімічны рад *плакаць – шчабятцаць, раўці* прадстаўлена **перцэптыўная лексіка слыху**. Так, сэнсарны вобраз птушкі (*шчабеча*) ілюструе станоўчую канатацыю вобраза дзяўчыны, а сэнсарны вобраз каровы (*раве*) – адмоўную з адценнем экспрэсіўнасці. Разам з тым, вобразы птушкі і каровы адрозніваюцца гучнасцю (маюць розную сілу голасу), таму здольны выклікаць рознае слыхавое ўздзеянне і эмацыянальна-ацэнныя канатацыі. Спалучэнне дзеяслова руху *спяшыць* і прыслоўя *замуж* выражае ўстойлівы сэнс ‘уступаць у шлюб, выходзіць замуж’.

2. У ЛСГ з семай ‘узрост’ можна выдзеліць першую падгрупу – з абагуленым значэннем узросту ‘малое дзіця’: *Малое звесці вокам не дае; Малыя дзеці, малое й ліха; Тады матка бяду знае, як малое дзіця мае; Кірпачка мая маленькая, дарагенькая; Малюсенькі, як камаровы насок; Малюсенькі, як пазногаць.*

У прыведзеных прыкладах праз унутраную форму слоў (корань *-мал-*, дэмінітыўныя суфіксы *-еньк*, *-юсеньк-*) ілюструецца недаросласць як матывацыйная прымета малога ўзросту. У аснову абазначэнняў дзяцей-немаўлят таксама можа быць пакладзена рэфэрэнцыя з прадметамі (*калыска*, *пялёнка*) і ўласцівасцямі (як *камаровы насок*, як *пазногаць*), якія з’яўляюцца атрыбутыўнымі для гэтага ўзроставага этапу.

Другая падгрупа – з канкрэтным значэннем узросту: *Да году дзіця – як яечка, да трох – як авечка; Да пяці год пястуй дзіця, як яечка, да сямі пасі, як авечку, то выйдзе на чалавечка; Дзіцята бы ягнята*. Як сведчаць прыклады, сема малога ўзросту можа быць актуалізавана і вобразнымі метафарычнымі найменнямі *як яечка*, *як авечка*, *бы ягнята*, моўным сродкам выражэння якіх выступае параўнальны зварот. Такім чынам, мы можам выказаць меркаванне, што ў дадзенай ЛСГ назіраецца дыферэнцыяцыя найменняў дзіцяці па ўзроставай прымеце.

3. У ЛСГ з семай ‘колькасць’ таксама выдзяляем некалькі падгруп, у якіх рэпрэзентуецца як дакладная, так і няпэўная колькасць дзяцей.

Адзначым прыклады з указаннем на дакладную колькасць дзяцей (ад 1 да 6): *Першае дзіця пытае дарогі, а другое – сілы; Ані лыжкі, ані міскі, а навесіў тры калыскі; А-а-а, малое, пакуль будзе другое, а-а-а, Несцерка, пакуль будзе шэсцерка*.

Відавочна асацыятыўная сувязь лексемы *калыска*, якая фіксуецца тлумачальным слоўнікам беларускай мовы [8, т. 2, с. 593] у значэнні ‘плецены або драўляны дзіцячы ложка (звычайна падвешаны на вярхоўках да столі), які можна калыхаць, гушкаць’ з тэмай дзяцінства, а карнявая марфема *калых-* актуалізуе сему маленства ў сінанімічным радзе *калыхаць* – ‘гайдаючы калыску, спяваючы калыханку, усыпляць (дзіця)’; *калыханка* – ‘песня, якую спяваюць, калышучы дзіця’. Параўнаем: *Багатаму чорт дзяцей калыша, а беднаму з калыскі выкідае; Прывык, як дзіця да матчынай калыханкі; Гэта табе навука: калыхала мяне – калышы і ўнука*.

Лексемы *калыска*, *калыхаць* карэлююць з тактыльным тыпам адчуванняў немаўляці, а лексема *калыханка* – са слыхавым тыпам успрыняцця ім рэчаіснасці. Так, тактыльнасць рэпрэзентавана дзеясловам руху *калыхаць*, а слых – гукаперайманнем *а-а-а, люлі, люлі, люлі*. Параўнаем: *А-а-а, малое, пакуль будзе другое, а-а-а, Несцерка, пакуль будзе шэсцерка; Люлі, люлі, люлі, палез кот у дулі*. Агульнавядома, што немаўля на слых успрымае калыханку, а гэта значыць, па голасу пазнае маці, адрознівае яе ад другіх людзей, таму калыханачны матыў, па нашым меркаванні, можна разглядаць і аналізаваць як на лінгвасэнсарным узроўні (голос маці – слых дзіцяці), так і на эмацыянальным (пяшчота, ласка, цеплыня, клопат маці – бездапаможнасць і безабароннасць дзіцяці). Так, кантэкстнае акружэнне гэтых лексічных адзінак аб’ектывуе семы ‘калыханне’, ‘узрост’, ‘бяспека’, якія здольны выступаць у якасці маркёраў узроставага этапу.

У другой падгрупе – абазначэнні няпэўнай колькасці дзяцей: *Даў Бог дзеці, ды няма дзе дзеці (падзеці); Пацей, Мацей, калі многа дзяцей; Першае дзіцятка – панятка; Мал, мала, мени; Дзеткі-наследкі – едкі* (наследак – самае меншае па ўзросце, апошняе дзіця ў сям’і) [8, т. 2, с. 593].

Як было адзначана раней [11, с. 163], першае дзіця – Божы дар, бязмежная радасць для бацькоў, таму яго песцяць, галубяць, шкадуюць. Параўнаем: *Першае дзіцятка – панятка* (песціць – любоўна даглядаць, гадаваць; ствараць для жыцця, дзейнасці вельмі спрыяльныя ўмовы; праяўляць ласку, лашчыць, галубіць) [8, т.4, с. 250]; *Носіцца, як курьца з яйкам; Чым бы дзіця ні цешылася, абы не плакала; Дзе многа нянек, там дзіця без носу*. Разам з тым, народная мудрасць перасцерагае бацькоў ад празмернай апекі над дзецьмі, бо дзіця трэба выходзіць у строгасці з самага маленства. Параўнаем: *Выпесціць пестуна; З пестуна нічога не будзе* (песціць – патураць усім жаданням, балаваць, распешчваць; пестун – той, каго вельмі песцяць, распешчваюць) [8, т.4, с. 539]. Фактычны матэрыял ілюструе прыклады ўжывання перцэптыўнай лексікі тактыльнасці, перш за ўсё – дзеясловаў дакранання, субстантывавальных назоўнікаў, а таксама вобразных параўнанняў.

У аснове намінацыі самага малодшага, апошняга дзіцяці ў сям’і аб’ектывуецца сема смаку. Параўнаем: *Дзеткі-наследкі – едкі* (едкі – з’едлівы, колкі) [8, т.2, с. 241]. Карыстаючыся тэрміналогіяй Л. У. Лаенка, адзначаем, што ў семантыцы “прыметніка пачуццёвага ўспрымання, або перцэптыўнага прыметніка” *едкі* назіраецца тэндэнцыя пераносу прыметы смаку (утворана ад дзеяслова *есці*) на семантычную вобласць ацэнкі [12, с. 75]. Параўнаем: *Дзеткі, дзеткі, не будзьце едкі ды не з’ешце бацьку з маткаю; Дзеткі, не будзьце едкі, ды не з’ешце бацьку ў лапцях*. Так, на аснове прыведзеных прыкладаў можна сцвярджаць, што ў намінацыях першага і апошняга дзіцяці закладзены характарыстыкі, замацаваныя за імі ў сям’і.

Сюды ж мы лічым мэтазгодным аднесці прыклады, у якіх рэпрэзентавана перыядычнасць нараджэння дзяцей у сям’і, але без указання на іх канкрэтную колькасць: *Аб год дзіця, аб год дзіця; Штогод з дзіцём; Што гадок, то і сынок; У нашай Кацярыны штогод хрэсьбіны і радзіны*.

Асобна вылучаем трэцюю падгрупу прыкладаў, у якой найменні дзяцей, утвораныя на аснове метафарычнага ці метанімічнага пераносу, утрымліваюць сему асобы (*Будзе раток, будзе і кусок; Што гадок, то і ядок; Што год, то ўдод*) і актуалізуюць сему зборнасці (*Хоць на грошы бяда, але дзяцей пад дастаткам; Багаты Аўдзей, поўна хата дзяцей; Хіба ў мяне коз воз, дзяцей хата; Дзяцей, як бобу, а хлеба ні дробу; Дзяцей, як снапоў у пасадзе; Сядзем у рад – тата будзе рад*).

Трэба адзначыць, што ў дадзенай падгрупе можна вылучыць і семантычныя маркёры перцэптыўнай лексікі смаку, якімі выступаюць назоўнікі *кусок, ядок, раток*.

Назоўнік *кусок* ужыты ў значэнні ‘хлеб’. Параўнаем: *Дасць Бог раточак, дасць і кусочак; Будзе раток, будзе і кусок; Калі на свет дзіця прыходзіць, новы кусок хлеба родзіць; Бацька за парог, дзеткі за пірог; Няма таткі, няма й папкі* (у значэнні ‘хлеб’); *Дзень (кош) вялікі, а луста мала: няродная матка ў торбу клала; Хто са мной хлеба есці не хоча, я з тым і калача не буду.*

Найменні-сінонімы *хлеб, пірог, калач* семантызуюць розную ступень матэрыяльнага дабрабыту сем’яў. Параўнаем: *Чалавек есць хлеб траякі: белы, чорны і ніякі; Не бяда, што ў хлебе лебяды, бяда, калі хлеба няма; Лепш хлеб з вадою, як пірог і мёд з бядою; Адною крупінкаю сыты.* А сінонімы *кусок, луста, крупінка* – частку ад цэлага.

Заўважым, што і субстантываваны назоўнік *ядок*, утвораны ад дзеяслова *есці*, і саматызм *раток*, ужытыя ў метанімічным значэнні ‘дзіця’, актуалізуюць сему спажывання ежы. Параўнаем: *Што гадок, то і ядок; Будзе раток, будзе і кусок.* Акрамя таго, саматызм *раток* падкрэслівае мудрасць жыцця (хлеба хопіць на ўсіх дзяцей, незалежна ад колькасці іх нараджэння).

У прыкладах *Да зубоў наясія, а да дзяцей наспіся; Ласкавае цялятка дзвюх матак ссе, а гордае ні адной ужыты дзеясловы са значэннем працэсу з’ядання (наесіся) і спосабу паглынання (ссаць) ежы, якія ілюструць таксама і міжасобныя адносіны. Саматызм *зубы* выступае паказчыкам фізіялагічнага працэсу перажоўвання ежы.*

Таксама пазіцыяніруецца спажыванне традыцыйных для беларускіх сем’яў страў і прадуктаў харчавання: *З дзеткамі гора толькі да заціркі, а там – пайшло!; Гушча (каша) дзяцей не разганяе; Куця дзетак збірае, а квас разганяе; Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькавага дубца; Дзяцей, як бобу* (у складзе параўнальнага звароту).

У выніку аналізу фактычнага матэрыялу адзначаны адзінкавыя прыклады ўжывання **перцэптыўнай лексікі паху** ў парэміялагічных адзінках з семантыкай ‘дзіцячае’. Параўнаем: *Хто мае пчол, той мае мёд, хто мае дзяцей, той мае смурод* (смурод – непрыемны, агідны пах) [8, т. 5, кн. 1, с. 223]. У межах мадэлі сінтаксічнага паралелізму “хто..., той...”, з аднаго боку, актуалізуецца ступень уздзеяння паху на чалавека, яго рэзкасць і непрыемнае адчуванне ў параўнанні з водарам мёду, з другога – семантызуецца складаны і адказны працэс выхавання дзяцей, поўны перажыванняў, хваляванняў і клопату.

У прыкладзе *Пацей, Мацей, калі многа дзяцей дзеяслоў фізічнага стану пацець* набывае перцэптыўныя прыметы, імпліцытна выражаныя праз некалькі каналаў успрымання (тактыльнасць, пах, смак). Патлумачыць гэта можна тым, што ў працэсе цяжкай фізічнай працы чалавек становіцца мокры ад поту і можа адчуць яго вільготнасць, непрыемны пах і горка-салёны смак.

Такім чынам, вызначана нязначная колькасць парэміялагічных адзінак, у якіх намінуюцца сэнсарныя вобразы паху.

4. У ЛСГ з семай роднасных сувязей ‘сын, дачка’ (незалежна ад узросту) акцэнтуюцца ўвага на адказнасці кожнага з бацькоў за вынікі працэсу выхавання дзяцей у сям’і, якое было арганізавана і ажыццяўлялася па гэндарным прынцыпе. Параўнаем: *Дзе сыноў лава, там бацьку слава, дзе дачок лава, там матцы слава; Які дубок, такі і клінок, які бацька, такі і сыноч; Якая клёпка, такая і бочка, якая матка, такая і дочка; Матка дачку хваліла, пакуль з рук зваліла; Матка вінавата, што дачка чаравата.*

Разам з тым зафіксаваны намінацыі са значэннем экспрэсіўнасці *вырадак*, *нягоднік*: *І ў харошай сям’і вырадак бывае; У балоце не без чорта, а ў сям’і не без вырадка; Нягоднік не родзіцца, а робіцца.* З кантэксту вынікае, што ў сям’і пры аднолькавых умовах выхавання гадуюцца, але вырастаюць розныя дзеці. Параўнаем: *З аднае хаткі, ды не роўныя дзіцяці; Дзеткі адзінае маткі, ды не роўныя (І ў адной жа маткі не роўныя бываюць дзіцяці); Аднаго бацькі, адной маткі, ды не роўныя дзіцяці (Аднаго бацькі і адной маткі няроўныя бываюць дзіцяці); Ні ў радню, ні ў айца, а ў прахожага малайца; І на здаровай яблыні гнілы яблык знойдзецца; Хоць з адной печы, ды не аднолькавыя пернікі; І ў хлебе ёсць мякіна (назоўнікі пернікі, мякіна, яблык імпліцытна пазіцыяніруюць сему смаку; назоўнік печ намініруе прадмет быту, які мае непасрэднае дачыненне да працэсу прыгатавання ежы і актуалізуе тэмпературную сему ‘гарачы’, прыметнік гнілы ўказвае на якасць прадукта).*

У многіх парэміях пазіцыяніруюцца вядучая роля мужчыны ў забеспячэнні матэрыяльнага дабрабыту сям’і, таму іменна сыну як будучаму гаспадару і прадаўжальніку сямейнага роду аддавалася перавага перад дочкамі. Параўнаем: *Адзін сын – не сын, два сыны – паўсына, а толькі тры сыны – сын; Сын адзінака – ці хорт, ці сабака* (хорт – паляўнічы сабака з доўгай вострай мордай, доўгімі тонкімі нагамі і гладкай поўсцю [8, т. 5, Кн. 2, с. 210]; *Дочкі аставяць матку без сарочки; Сын у дом грабе, а дачка ў людзі бярэ* (перцэптыўная лексіка тактыльнасці прадстаўлена дзеясловамі руху *грабе – бярэ*).

Пэўныя эмацыянальна-экспрэсіўныя намінацыі ўтвораны шляхам метафарычнага пераносу: *дзіця – раток, ядок; дзіця – панятка, наседак, кірпачка; дзіця – клопат, бяда, гора, ліха; дзіця – як яечка, як авечка, бы ягнята; дзіця – нягоднік, вырадак; дзіця – смурод і інш.* Таму мы раздзяляем думку В. К. Харчанка, што “перцэпцыя разглядаецца як разнавіднасць метафорыкі, і як спосаб (прыём) даследавання спецыфікі тых жа метафар, і як адносна самастойны фрагмент даследавання” [13, с. 16].

Такім чынам, у прыказках і прымаўках найменні дзяцей выражаны нейтральнымі родавымі паняццямі і вобразна-асацыятыўнымі лексічнымі адзінкамі. Семантыка ‘дзіцячае’ пазіцыяніруюцца ўсімі пяццю тыпамі адчуванняў і прадстаўлена адпаведнай перцэптыўнай лексікай. Экстэрацэптыўныя адчуванні вербальна рэпрэзентаваны пераважна ў метафарычнай форме, што тлумачыцца паэтыкай гэтых фальклорных жанраў. Перспектывай даследавання можа стаць выяўленне сэнсорыкі абазначэння працэсаў росту і сталення дзяцей у беларускіх прыказках і прымаўках.

ЛІТАРАТУРА

1. *Григорьева, О. Н.* Лексика чувственного восприятия в публицистическом и художественном текстах : учеб. пособие / О. Н. Григорьева. – М. : Флинта: Наука, 2004. – 248 с.
2. *Поповичева, И. В.* Кластер-анализ лексической группы «Ребёнок» в русских народных говорах. / И. В. Поповичева // Мир науки, культуры, образования. – 2015. – № 4. – С. 283–288.
3. *Дзядова, А. С.* Чалавек у лютэрку беларускай фразеалогіі і парэміялогіі : манаграфія / А. С. Дзядова. – Віцебск : ВДУ імя П. М. Машэрава, 2013. – 161 с.
4. *Іванова, С. Ф.* Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы) : манаграфія / С. Ф. Іванова, Я. Я. Іваноў, Н. Б. Мячкоўская. – Мінск : Веды, 1998. – 112 с.
5. *Іванов, Е. Е.* Национальная специфичность пословичного фонда: основные понятия и методика выявления / Е. Е. Иванов, О. В. Ломакина, Ю. А. Петрушевская // Вестн. РУДН. Сер.: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2021. – Т. 12. – № 4. – С. 996–1035.
6. *Іваноў, Я. Я.* Асноўныя кампаненты прыказкі як моўнай адзінкі: лексічны склад, граматычная арганізацыя, фармальныя і структурна-семантычныя варыянты / Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская // Весці БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2022. – № 1. – С. 75–79.
7. *Лепешаў, І. Я.* Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства : дапаможнік / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. – 279 с.
8. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / Акад. навук Беларус. ССР, Ін-т мовазнаўства ; пад агул. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларус. Сав. Энцыкл., 1977–1984. – 5 т.
9. *Старычонок, В. Д.* Семантычная прастора дзеясловаў беларускай мовы (на матэрыяле другасных намінацый) : манаграфія / В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ, 2022. – 316 с.
10. *Коваль, В. И.* Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики : монография / В. И. Коваль ; М-во образования РБ, Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2007. – 217 с.
11. *Марцынкевіч, В. І.* Канцэпт ‘дзіця’ ў беларускай парэміялогіі (паводле запісаў А. К. Сержпутоўскага) / В. І. Марцынкевіч // Текст. Язык. Человек : сб. науч. тр. : в 2 ч. / УО МГПУ им. И. П. Шамякина ; редкол.: С. Б. Кураш (отв. ред.) [и др.]. – Мозырь : МГПУ им. И. П. Шамякина, 2021. – Ч. 1. – С. 161–167.
12. *Лаенко, Л. В.* Перцептивный признак как объект номинации / Л. В. Лаенко // Вестн. Воронеж. гос. ун-та. Сер.: Филология. Журналистика. – 2004. – № 2. – С. 71–77.
13. *Харченко, В. К.* Лингвосенсорика: Фундаментальные и прикладные аспекты / В. К. Харченко. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 216 с.

Поступила в редакцию 08.09.2023